

УДК 378.015.31.041:37.011.3-052

АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Л.П. Вовк, В.А. Фрицюк

У статті розкриваються особливості професійного саморозвитку майбутнього педагога в контексті акмеологічного підходу, як процесу формування особистості вчителя, орієнтованого на найвищі професійні досягнення. Наголошується на важливості врахування й використання в ході підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку методологічних принципів, концептуальних підходів та дослідницьких стратегій, практико-орієнтованих акмеологічних технологій. Доведено необхідність застосування акмеологічного підходу в підготовці майбутніх педагогів, що сприятиме усвідомленню ними необхідності досягнення акме, формуванню педагогічної майстерності, професіоналізму, заснованих на безперервному професійному саморозвитку.

Ключові слова: професійний саморозвиток, майбутні педагоги, акмеологічний підхід, підготовка вчителя.

АКМЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОРАЗВИТИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Л.П. Вовк, В.А. Фрицюк

В статье раскрывается профессиональное саморазвитие будущего педагога в аспекте акмеологического подхода, как процесс формирования личности будущего учителя, ориентированного на высокие профессиональные достижения. Отмечается важность учета и использования в процессе подготовки будущих педагогов к непрерывному профессиональному саморазвитию методологических принципов, концептуальных подходов и исследовательских стратегий, практико-ориентированных акмеологических технологий. Доказана необходимость применения акмеологического подхода в подготовке будущих педагогов, что способствует осознанию ими необходимости достижения акме, формированию педагогического мастерства, профессионализма, основанных на непрерывном профессиональном саморазвитии.

Ключевые слова: профессиональное саморазвитие, будущие педагоги, акмеологический подход, подготовка учителя.

ACMEOLOGICAL APPROACH TO STUDY THE PROBLEMS OF PROFESSIONAL SELF- DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS

L.P. Wowk, V.A. Frytsiuk

In the article interrelated scientific approaches used by the author in the process of preparation of prospective teachers to continuous professional self-development are named, among them: acmeological, axiological, activity, competence, cultural, personal, synergy, system, subjective. Using these approaches allows providing the novelty of the research related to the development of system of preparation of prospective teachers to continuous professional self-development. The acmeological approach is determined in detail. In particular, acmeology is observed through the prism of human possibilities to achieve own peaks of creative and personal development. From the standpoint of acmeology self-development is considered as a tendency to self-revelation and self-extracting of creative potential of personality; a conscious process of self-improvement for effective self-realization based on significant internal aspirations and external influences; purposeful, multifaceted self-transformation that serves to maximise spiritual, moral, practical and activityself-enrichment, self-extracting and self-realization.

Key words: self-improvement, professional self-development, acmeology, methodological approaches, acmeological approach.

Соціальним замовленням сучасного українського суспільства затребувана особистість конкурентоспроможного педагога, орієнтованого на безперервний саморозвиток і самовдосконалення. Тому важливою складовою навчально-виховного процесу в педагогічних вищих навчальних закладах має бути забезпечення відповідної підготовки майбутніх педагогів, формування їхньої готовності до безперервного професійного саморозвитку.

Необхідно, щоб сучасний вчитель теоретично й практично був здатний проаналізувати власні професійні можливості і на цій основі зміг сформулювати програму власного подальшого професійного зростання на будь-якому етапі фахової діяльності.

У зв'язку з цим, виникає необхідність в організації такої системи фахової підготовки майбутніх педагогів, яка б забезпечувала цілеспрямований процес формування їхньої готовності до безперервного професійного саморозвитку, що передбачає здатність постійно вдосконалювати свої особистісні та професійні якості й виявляється в бажанні та спроможності постійно підвищувати рівень професійної майстерності.

У розкритті педагогічного аспекту поняття «саморозвиток» наголошується на суб'єктивності особистості, розвитку людиною власної «самості», здатності її до самотворення, можливості створити свій образ в цілому образі світу, самоактуалізуватися, самовдосконалюватися й самостверджуватися в процесі самореалізації в діяльності та спілкуванні. Про саморозвиток можна говорити як про фундаментальну спроможність людини ставати й бути справжнім суб'єктом свого власного життя. У цьому аспекті О.А. Власова [2] визначає цей процес як свідому, якісну та незворотно зміну особистістю своїх моральних якостей, інтелектуальних і соціальних здібностей та можливостей, своїх фізичних, психічних і духовних сил з метою «добудувати» себе до ідеального образу цілісної особистості.

У сучасній педагогічній науці поряд із традиційними методологічними підходами, які міцно затвердилися в наукових розвідках з проблем гуманістичної педагогіки (особистісний, індивідуальний, диференційований, діяльнісний, аксіологічний, антропологічний, екзистенціальний, акмеологічний, контекстний, компетентнісний тощо), все більш вагоме місце посідають нові методологічні підходи (полісуб'єктний, креативний, медіологічний, семіотичний, герменевтичний, феноменологічний, цивілізаційний, холістичний), які, на думку О. Отич, більше узгоджуються з сучасними соціальними та освітніми реаліями [7, с. 41].

Аналіз наукових праць дає змогу зробити висновок про відсутність єдиного методологічного підходу до визначення поняття «саморозвиток». Різноманітність і багатогранність його проявів свідчать про неоднозначність і комплексний характер цієї категорії.

У дослідженні процес підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку ґрунтується на кількох взаємопов'язаних наукових підходах, з-поміж яких визначаємо акмеологічний, аксіологічний, антропоцентричний, діяльнісний, компетентнісний, культурологічний, особистісний, синергетичний, системний, суб'єктний. Зупинимося докладніше на характеристиці акмеологічного підходу.

Педагогічною акмеологією займалися такі науковці: Б. Ананьєв, А. Деркач, С. Кузікова, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, А. Реан, Л. Рибалко та ін. Водночас зазначимо доцільність використання цього підходу в дослідженні проблеми безперервного професійного саморозвитку майбутнього вчителя.

Метою статті є характеристика особливостей акмеологічного підходу до вивчення проблеми професійного саморозвитку майбутнього педагога.

Коротко окреслимо історичний аспект проблеми. Акмеологія – напрям науки ХХ ст. Педагогічний сегмент акмеології вивчає закономірності особистісних і професійних досягнень прогресивно й гуманістично орієнтованих особистостей. У історії педагогіки надається увага досягненням гуманістичних основ освіти і виховання, психологічним, характерологічним, професійним якостям особистостей, які сприяли цим досягненням.

Досить яскравими особистостями в сфері педагогічної самореалізації були стародавні філософи, відомі представники світової педагогічної думки. Гуманістичні філософствування й антропологічні ідеї акмеологічного змісту про самовдосконалення, педагогічну рефлексію висловлювались Г. Сковородою, В. Зеньківським, К. Ушинським, І. Франком та ін.

Історико-педагогічний розгляд спростовує факт, що акмеологія – наука про професіоналізм, динаміку його росту. Метою акмеології є вдосконалення людини, допомога їй в духовно-моральній, професійній самореалізації. Б. Ананьєв відносить акмеологію до системи наук про людину, обґрунтовуючи, відповідно, системний ряд: «педагогіка – акмеологія – геронтологія».

Оскільки об'єктом педагогіки є особистість, яка розвивається, то це засвідчує органічність зв'язку акмеології з педагогікою. Окремі підходи, принципи, методи є спільними як для педагогіки, так і для акмеології. Професійна і екзистенціальна самореалізація особистості знаходиться в площині, обраній нею. У історії педагогіки це може бути педагогічна сфера діяльності, особа вчителя, педагога-дослідника, організатора й діяча по впровадженню наукових знань у педагогічний процес.

Суб'єктивний підхід почасти проголошується для акмеології як парадигмальний. Це співвідноситься з ідеєю С. Рубінштейна про суб'єкт як центр організації буття, і суб'єктивність, що проявляється через потребу й здатність самовдосконалюватись.

Українська педагогічна традиція II пол. XIX – початку XX ст. в основному виявляла себе в практиці запровадження й поширення неформальних знань, а не в теоретичному обґрунтуванні освіти. Водночас вона створила сторінку нормативно неіснуючої педагогічної акмеології, педагогічного досвіду, який поширювався за межами України. Приклад діяльності українських недільних шкіл, народних аудиторій обговорювався на сторінках педагогічних видань, на педагогічних з'їздах. Він став основою для наукових узагальнень відомих педагогів: К. Ушинського, М. Пирогова, О. Кониського, Х. Алчевської, М. Драгоманова, М. Корфа. І. Стешенка, С. Миропольського, Я. Абрамова, О. Фролова, М. Ланге, А. Готалова-Готліба, В. Чарнолуського, В. Данилевського, Н. Рубакіна. С. Сірополка, А. Музиченка, Ш. Даденкова, Б. Грінченка, С. Русової, С. Черкасенка та ін.

У справі демократизації поширення знань, відображення в них загальнонаукових, суспільних, культурологічних показників зміст неформальної освіти (дорослих) в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. значно виділявся на фоні існуючої системи народної освіти. Саме це стало передумовою того, що і в наступний період історії – період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. в Україні цей напрям освіти майже не втратив поступальності свого розвитку та орієнтації на підготовку особистості до подальшої самореалізації.

Акмеологічні інваріанти діяльності в системі позаінституційного навчання в Україні проявлялись у внутрішньому потягу учнів, слухачів народних аудиторій до навчання, а організаторів до самореалізації в народній аудиторії. По суті, забезпечувався активний і цілеспрямований саморозвиток всіх учасників педагогічного процесу.

Аспекти педагогічної акмеології проявлялись в гуманістичній орієнтації діячів закладів на розвиток особистості слухачів, у виборі способів діяльності, в підготовці слухачів народних аудиторій, недільних шкіл до дальшого самонавчання, самовдосконалення, самореалізації.

Педагогічна акмеологія систематизована як напрям акмеології у XX ст. Та й саме поняття «акмеологія» з'являється в 30-ті рр. для означення розділу вікової психології – «психології дорослості або зрілості». Але, як бачимо, ідеї акмеологічного змісту стосовно самоосвіти та інтелектуальної самореалізації супроводжували громадсько-освітню творчість української інтелігенції. Були висловлені і думки М. Пирогова, Х. Алчевської, К. Ушинського, Т. Шевченка, С. Русової про творчу самореалізацію в аудиторіях дорослих. Історія освітньої проблеми підтверджує, що акмеологічні ідеї були невіддільні від педагогічної діяльності й освіти в Україні на різних етапах суспільного життя.

Професійний саморозвиток майбутніх педагогів, згідно з акмеологічними позиціями (А. Деркач, С. Кузікова, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мігіна, А. Реан, Л. Рибалко та ін.), є процесом формування особистості, орієнтованої на найвищі професійні досягнення.

«Саморозвиток» є одним із ключових понять акмеології, науки про закономірності й шляхи особистісного й професійного самовдосконалення особистості. «Акме» перекладається з грецької як «вершина», «розквіт», тож акмеологія розглядає можливості досягнення людиною її власних вершин творчого й особистісного розвитку. Ступінь зрілості людини й так звана вершина цієї зрілості, або, як її ще називають, акме, – це багатовимірний стан людини, що охоплює значний за тривалістю етап її життя й завжди показує, наскільки вона відбулась як громадянин, як фахівець у якійсь певній галузі діяльності. Коли йдеться про високий професіоналізм особистості, то з ним пов'язують не лише розвиток здібностей, а й глибокі та широкі знання в тій галузі діяльності, у якій цей професіоналізм виявляється, а також нестандартне володіння вміннями, необхідними для успішного виконання цієї діяльності. У нашому дослідженні цей професіоналізм пов'язується з високим рівнем готовності до безперервного професійного саморозвитку.

«Акме» у професійному розвитку – це найвищі рівні фахових досягнень, можливі для особистості на певному щаблі її професійного зростання, які виражаються в сформованості людини як суб'єкта професійної діяльності, фахового спілкування, у зрілості її як особистості професіонала, що, своєю чергою, означає зростання різних видів професійної компетентності. Різноманітні варіанти професійних «акме» проявляються в помітному розвитку різних видів професійної компетентності [5], зокрема, на нашу думку, у рівні готовності до безперервного професійного саморозвитку.

У основі акмеології як науки лежать ідеї про унікальність і цінність людського життя, здатність людини до творчості й самовдосконалення. Предметом акмеології є момент і спосіб зміни реального об'єкта від початкового до бажаного [5]. Акмеологія всебічно висвітлює процес розвитку людини протягом усього життя й особливо на ступені дорослості, виявляє об'єктивні та суб'єктивні умови, які, діючи у взаємозв'язку, дозволяють людині оптимально реалізуватися як різнобічній соціально активній особистості та висококласному професіоналу. Базовими є такі аспекти акмеологічного підходу, як: віковий, освітній, професійний. У контексті дослідження підготовки майбутніх педагогів до професійного саморозвитку важливим є саме професійний аспект.

Акмеологія, зближуючись за своїм предметом з галуззю психології розвитку, конкретизує поняття «розвиток» та його принципи, наголошує С. Кузікова. Конкретизація, на її думку, передбачає розуміння розвитку як удосконалення, руху до зрілості, до оптимального вищого рівня; визнання суб'єктивного характеру розвитку; здійснення розвитку через суперечності, які вирішуються суб'єктом; врахування індивідуального характеру розвитку; розгляд розвитку впродовж життя та в діяльності; врахування співвідношення потенційного й актуального в розвитку особистості (акмеологія спрямована на виявлення прихованих, нереалізованих можливостей); не зіставлення послідовних стадій, а виявлення наявної стадії порівняно з ідеалом, з перспективою [6, с. 29]. Погоджуючись з науковцем, вважаємо, що акмеологія конкретизує також поняття «професійний саморозвиток».

З позиції акмеологічного підходу готовність майбутнього вчителя до професійно-педагогічної самореалізації забезпечується розвитком процесів самості, стимулюванням досягнення акме, формуванням педагогічної майстерності та професіоналізму. Розвиток процесів самості людини активно відбувається в професійній підготовці. Основною ідеєю теорії та методики професійної освіти є створення умов для розкриття й розвитку внутрішнього потенціалу кожного майбутнього фахівця, формування його позитивної «Я»-концепції в процесі опанування основ професійної діяльності. Переведення резервного потенціалу зі стану потенційного до актуального, набуття особистісно-професійної зрілості, формування професіоналізму, стимулювання досягнення акме є орієнтирами докорінних змін професійної підготовки майбутніх фахівців у сучасній вищій школі [8, с. 1]. І водночас, на наш погляд, є актуальним для підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку.

Потреба в саморозвитку, самоактуалізації – основоположна складова зрілої особистості. Ідея саморозвитку й самореалізації є основною або, принаймні, значущою для багатьох сучасних концепцій про людину (К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, В. Зінченко, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). Вона займає провідне місце в гуманістичній психології, одному з найпотужніших напрямків сучасної психологічної науки і практики, що інтенсивно розвивається. Центральне місце ідея «самості» (самореалізація, саморозвиток, самовдосконалення) посідає і в акмеології [1].

Але постійне прагнення до саморозвитку – це щось інше. Актуальна потреба в ньому, прагнення до самовдосконалення та самореалізації є величезною цінністю самі по собі. Вони – показник особистісної зрілості й одночасно умова її досягнення. Крім усього іншого, актуальна потреба в саморозвитку, самоактуалізації – це джерело довголіття людини, причому довголіття активного, і не лише фізичного, а й соціального, особистісного. З вираженим прагненням до саморозвитку пов'язані і професійні успіхи, досягнення професійного «акме», а також професійне довголіття особистості, що вже підтверджено експериментальними даними [1]. Тому застосування акмеологічного підходу в підготовці майбутніх педагогів сприятиме усвідомленню ними особистісного сенсу та значущості професійного саморозвитку.

З позицій акмеології А. Деркач [5] трактує саморозвиток як тенденцію до саморозкриття й саморозгортання творчого потенціалу особистості; свідомий процес самовдосконалення з метою ефективної самореалізації на основі внутрішньо значущих поривань і зовнішніх впливів; цілеспрямовану, багатоаспектну самозміну, що слугує меті максимального духовно-морального й діяльнісно-практичного самозбагачення, саморозгортання та самоздійснення. Науковець вважає, що в контексті акмеологічних поглядів саморозвиток – це цілеспрямований процес «розгортання» вже наявних, але «згорнутих» до певного часу задатків, здібностей, умінь, якостей або «зародження» і становлення властивостей і якостей, яких раніше не було. Виходячи з позиції автора, вважаємо, що розгортання вже наявних задатків стосується швидше особистісного саморозвитку, а зародження й становлення нових властивостей – професійного саморозвитку особистості.

У контексті нашого дослідження особливо важливими є погляди науковців, які займаються власне педагогічною акмеологією (Б. Ананьєв, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, А. Реан та ін.). Професійний саморозвиток педагога, згідно з їхньою позицією, – це процес формування особистості, яка орієнтована на найвищі професійні досягнення. Це означає зміну мотиваційної сфери особистості педагога, у якій більш яскраво, ніж це було раніше, знаходять своє відображення загальнолюдські цінності; зростання вміння на рівні інтелекту планувати, а потім втілювати в практику саме ті дії і здійснювати ті вчинки, що відповідають зазначеним цінностям; поява більшої здібності мобілізувати себе на подолання труднощів об'єктивного характеру, що заважають виявляти самостійність і здійснювати дії відповідно до означених цінностей; більш об'єктивне оцінювання власних сильних і слабких рис та рівня своєї готовності до нових, складніших дій і відповідних вчинків. При цьому автори наголошують саме на феномені «потенціал професійного саморозвитку», завдяки якому педагог набуває нової якості – активного суб'єкта своєї прогресивної професійної життєдіяльності, що свідомо вибудовує її стратегію [9]. Спираючись на таку позицію, акцентуватимемо увагу не на потенціалі, а на готовності майбутніх педагогів до професійного саморозвитку, оскільки вважаємо поняття «готовність» ширшим від поняття «потенціал».

Нині активно формуються методологічні принципи, концептуальні підходи та дослідницькі стратегії, розробляються практико-орієнтовані акмеологічні технології, у тому числі орієнтовані на професійний саморозвиток особистості. Важливо їх враховувати й використовувати в процесі підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку.

Отже, професійний саморозвиток майбутніх педагогів, згідно з акмеологічними позиціями, є процесом формування особистості, орієнтованої на найвищі професійні досягнення. Вважаємо викладені вище акмеологічні підходи важливими в дослідженні безперервного професійного саморозвитку майбутніх педагогів. Наголосимо, що застосування акмеологічного підходу в підготовці майбутніх педагогів сприятиме усвідомленню ними необхідності досягнення акме, формування педагогічної майстерності, професіоналізму, заснованих на безперервному професійному саморозвитку.

Література

1. Бордовская Н. В. Педагогика. Учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб : Издательство «Питер», 2000. – 304 с.
2. Власова Е. А. Профессиональное саморазвитие будущих социальных педагогов : Монография / Е. А. Власова. – Балашов : Николаев, 2009. – 116 с.
3. Вовк Л. П. Історія освіти і педагогіки в загальній, методологічній і професійній культурі майбутнього вчителя. Посібник-коментар із пропедевтики вивчення історії педагогіки / Л. П. Вовк. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2012. – 257 с.
4. Вовк Л. П. Проблема педагогічних цінностей в історії освіти і думки / Л. П. Вовк // Проблеми змісту педагогічної підготовки вчителя у контексті аксіологічності освіти (історичний, теоретико-практичний аспекти): Матеріали Міжнародної наукової конференції / За ред. Л. Вовк, О. Падалка – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – С. 4-11.
5. Деркач А. А. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований : Монография / А. А. Деркач. – М.: Изд-во РАГС, 1999. – 391 с.
6. Кузікова С. Б. Психологія саморозвитку : навч. посіб. / С. Б. Кузікова ; Сум. Держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми : МакДен, 2011. – 149 с.
7. Отич О. М. Методологічні принципи наукового дослідження / О. М. Отич // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки: збірник. – Чернігів, 2010. – Вип. 76. – С. 41–43.
8. Рибалко Л. С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : автореф. ... докт. пед. наук. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Людмила Сергіївна Рибалко. – Харків. 2008. – 45 с.
9. Цокур Р. М. Формування потенціалу професійного саморозвитку в майбутніх викладачів вищої школи у процесі магістерської підготовки : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Роман Миколайович Цокур; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса). – О., 2004. – 258 с.

References

1. Bordovskaya N. V. Pedagogika. Uchebnik dlya vuzov / N. V. Bordovskaya, A. A. Rean. – SPb : Izdatelstvo «Piter», 2000. – 304 s.
2. Vlasova E. A. Professionalnoe samorazvitie buduschih sotsialnykh pedagogov : Monografiya / E. A. Vlasova. – Balashov : Nikolaev, 2009. – 116 s.
3. Vovk L. P. Istoriya osvity i pedahohiky vzhahal'niy, metodolohichniy i profesiyniy kul'turi maybutn'oho vchytelya. Posibnyk-komentari z propedevtyky vyvchennya istoriyi pedahohiky / L. P. Vovk. – K. : Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova, 2012. – 257 s.
4. Vovk L. P. Problema pedahohichnykh tsinnostey v istoriyi osvity i dumky / L. P. Vovk // Problemy zmistu pedahohichnoyi pidhotovky vchytelya u konteksti aksiolohichnosti osvity (istorychnyy, teoretyko-praktychnyyaspekty): Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi / Zared. L. Vovk, O. Padalka – K.: NPU imeni M.P. Drahomanova, 2005. – S. 4-11.
5. Derkach A. A. Metodologo-prikladnyie osnovyi akmeologicheskikh issledovaniy : Monografiya / A. A. Derkach. – M. : Izd-vo RAGS, 1999. – 391 s.
6. Kuzikova S. B. Psykholohiya samorozvytku : navch. posib. / S. B. Kuzikova ; Sum. Derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka. – Sumy : MakDen, 2011. – 149 s.
7. Otych O. M. Metodolohichni pryntsyipy naukovoho doslidzhennya / O. M. Otych // Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky: sbornyk. – Chernihiv, 2010. – Vyp. 76. – S. 41–43.
8. Rybalko L. S. Akmeolohichni zasady profesiyno-pedahohichnoyi samorealizatsiyi maybutn'oho vchytelya : avtoref. ... dokt. ped. nauk. 13.00.04 – teoriya i metodyka profesiynoyi osvity / Lyudmyla Serhiyivna Rybalko. – Kharkiv. 2008. – 45 s.
9. Tsokur R. M. Formuvannya potentsialu profesiynoho samorozvytku v maybutnikh vykladachiv vyshchoyi shkoly u protsesi mahisters'koyi pidhotovky : dys... kand. ped. nauk : 13.00.04 / Roman Mykolayovych Tsokur; Pivdenoukrayins'ky derzh. pedahohichnyy un-t im. K. D. Ushyns'koho (m. Odesa). – O., 2004. – 258 s.